

А.А. Жүдебаев

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

E-mail: zhudebayev86@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-4099-2407

ҚАЗАҚТЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ ЖӘНЕ АВТОРЛЫҚ СӨЗ ӨНЕРІНДЕГІ ДОМБЫРА КОНЦЕПТІСІ: МӘДЕНИ МӘНДЕР МЕН ПОЭТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМДАР*

Аңдатпа. Мақала ұлттық қазақ мәдениетінің дәстүрлі аспабы – домбыраға арналған, ол ұлттық ауызша және жазба тілдік әрі поэтикалық дәстүрлерде көрініс тапқан мифологиялық түсініктерді, тарихи жады мен дүниені поэтикалық тұрғыда пайымдауды біріктірген күрделі мәдени концепт ретінде қарастырылады. Мұндай ракурс аспаптың материалдық пішінінің арғы жағынан ұрпақтар бойы жинақталған мағынаның тұтас қабатын көруге мүмкіндік береді: космологиялық үлгілер мен рулық түсініктерден бастап, тіл мен әдебиетте сақталған этикалық нормалар мен эмоционалдық кодтарға дейін. Жұмыста этнолингвистикалық және мәдени-семиотикалық талдау әдістері қолданылды, ол тілдегі, фольклордағы және көркем мәтіндердегі домбырамен байланысты тұрақты символикалық константаларды анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тәсілдерді қазақтың мақал-мәтелдеріндегі, эпикалық мәтіндеріндегі, сондай-ақ, XIX-XXI ғасырлар поэзиясындағы домбыра бейнесін интерпретациялық тұрғыдан талдау элементтері толықтырады. Мұндай пәнаралық тәсіл домбыраны тек музыкалық өнер нысаны ретінде ғана емес, жанрларда, сюжеттерде, метафоралар мен ритуалдарда «қызмет ететін» дүниетанымның құрылымдық элементі ретінде көруге мүмкіндік берді. Зерттеу тұрақты тіркестер мен жыраулардың ертедегі ауызша поэзиясынан бастап, Абай, Жамбыл, М.Мақатаев және XIX-XXI ғасырлардағы басқа да қазақ ақындарының домбыраға арналған поэзиялық туындыларына дейінгі кең ауқымды вербалды дереккөздерге сүйенеді. Домбыраның үндік ерекшеліктерін, поэтикалық метафораларын және тұрақты мағыналық өрістерін талдай отырып, автор домбыраға қазақ мәдениетінің символы мәртебесін бекіткен мәдени кодтарды айқындайды: ата-баба жадымен (естелігі) байланысы, эмоциялық медиатор ретіндегі рөлі, салт-дәстүр мен эпостардағы орны, этникалық дыбыстық белгі мен ішкі үйлесімділікті білдіретін «қоңыр үн» образы. Домбыра бейнесінің жазба сөз өнерінде қалай трансформацияланатынына ерекше назар аударылады. Мақалада оның қасиетті өзегін сақтай отырып, философиялық, психологиялық, экзистенциялық жаңа ренктерге ие болатыны көрсетілген. Автор зерттеу нәтижесіне сүйене отырып, домбыраның жай ғана дәстүр жәдігері емес, қазақ дүниетанымының өзіндік жолын қалыптастыратын маңызды мәдени архетиптердің бірі деген тұжырым жасайды. Өзінің символикалық сыйымдылығының арқасында домбыра ұрпақтар арасындағы тұрақты медиатор ретінде қала отырып, ұлттық бірегейлік төңірегінде құрылатын мәдени өзек ретіндегі рөлін атқаруды жалғастырады.

Түйін сөздер: домбыра, мәдени концепт, домбыра символикасы, мәдени архетип, поэтикалық бейне, тұрақты тіркестер, қазақтың ауызша поэтикалық дәстүрі, қазақтың жазба поэзиясы, ұлттық бірегейлік.

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

А.А. Жүдебаев. Қазақтың халықтық және авторлық сөз өнеріндегі домбыра концептісі: мәдени мәндер мен поэтикалық құрылымдар // "Керуен". - 2026. №1, (90-том). - Б. 246-265. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2026.1-17>

A.A. Zhudebaev

Temirbek Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan

E-mail: zhudebayev86@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-4099-2407

THE CONCEPT OF THE DOMBRA IN KAZAKH FOLK AND AUTHORIAL VERBAL ART: CULTURAL MEANINGS AND POETIC STRUCTURES

Abstract. The article focuses on the traditional Kazakh instrument *dombra*, examined as a complex cultural concept that integrates mythological worldviews, historical memory, and poetic reflection as manifested in national oral and written traditions. This perspective makes it possible to discern, behind the material form of the instrument, an entire stratum of meanings accumulated over generations—from cosmological models and kinship-based representations to ethical norms and emotional codes embedded in language and literature. The study employs methods of ethnolinguistic and cultural-semiotic analysis, which make it possible to identify stable symbolic constants associated with the *dombra* in language, folklore, and literary texts. These are complemented by elements of interpretive analysis of the *dombra*'s image in Kazakh proverbs and sayings, epic narratives, and poetry of the nineteenth to twenty-first centuries. Such an interdisciplinary approach makes it possible to view the *dombra* not merely as an object of musical art but as a structural component of the worldview—one that “operates” within genres, plots, metaphors, and rituals. The research draws on a wide range of verbal sources, from set expressions and early examples of *zhyr* oral poetry to the works of Abai, Zhambyl, M.Makatayev, and other Kazakh poets of the nineteenth–twenty-first centuries who devoted poetic lines to the *dombra*. By analyzing acoustic characteristics, poetic metaphors, and recurrent meanings, the author identifies cultural codes that have secured the *dombra*'s status as a symbol of Kazakh culture: its connection to ancestral memory, its role as an emotional mediator, its presence in rituals and epic traditions, and the notion of *konyr un* as a marker of the ethnic sound ideal and an emblem of inner harmony. Particular attention is given to the ways in which the image of the *dombra* is transformed in written literature. The article demonstrates that, while retaining its sacred core, the image acquires new nuances—philosophical, psychological, and existential. The study ultimately concludes that the *dombra* is not merely an artifact of tradition but one of the key cultural archetypes shaping the very mode of Kazakh self-perception. Owing to its symbolic depth, the *dombra* continues to function as a mediator between generations and remains a cultural axis around which national identity is articulated.

Keywords: *dombra*; cultural concept; symbolism of the *dombra*; cultural archetype; poetic imagery; set expressions; Kazakh oral poetic tradition; Kazakh written poetry; national identity.

A.A. Жудебаев

Казахская национальная академия искусств имени Темирбека Жургенова,

Алматы, Казахстан

E-mail: zhudebayev86@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-4099-2407

КОНЦЕПТ ДОМБРЫ В КАЗАХСКОМ НАРОДНОМ И АВТОРСКОМ СЛОВЕСНОМ ИСКУССТВЕ: КУЛЬТУРНЫЕ СМЫСЛЫ И ПОЭТИЧЕСКИЕ СТРУКТУРЫ

Аннотация. Статья посвящена домбре – традиционному инструменту национальной казахской культуры, которая рассматривается как сложный культурный концепт, объединяющий мифологические представления, историческую память и поэтическое осмысление мира, отражённые в устной и письменной языково-поэтической традиции. Такой ракурс позволяет увидеть за материальной формой инструмента целостный пласт значений, накопленных поколениями: от космологических моделей и

родоплеменных представлений до этических норм и эмоциональных кодов, закреплённых в языке и литературе. В работе применяются этнолингвистические и культурно-семиотические методы анализа, позволяющие выявить устойчивые символические константы, связанные с образом домбры в языке, фольклоре и художественных текстах. Эти подходы дополняются элементами интерпретационного анализа образа домбры в казахских пословицах и поговорках, эпических текстах, а также в поэзии XIX–XXI веков. Междисциплинарный характер исследования даёт возможность рассматривать домбру не только как объект музыкального искусства, но и как структурный элемент мировоззрения, «функционирующий» в жанрах, сюжетах, метафорах и ритуалах. Исследование опирается на широкий круг вербальных источников – от устойчивых выражений и ранней устной поэзии жырау до поэтических произведений, посвящённых домбре, у Абая, Жамбыла, М.Мақатаева и других казахских поэтов XIX–XXI веков. Анализируя звуковые особенности домбры, её поэтические метафоры и устойчивые смысловые поля, автор выявляет культурные коды, закрепившие за домброй статус символа казахской культуры: связь с памятью предков, роль эмоционального медиатора, место в обрядах и эпосе, образ «қоңыр үн» как этнического звукового знака и выражения внутренней гармонии. Особое внимание уделяется трансформации образа домбры в письменном словесном искусстве. В статье показано, что, сохраняя своё сакральное ядро, он приобретает новые философские, психологические и экзистенциальные оттенки. На основе результатов исследования автор приходит к выводу, что домбра является не просто памятником традиции, а одним из ключевых культурных архетипов, формирующих своеобразие казахского мировоззрения. Благодаря своей символической ёмкости домбра продолжает выполнять роль устойчивого медиатора между поколениями и культурного ядра, вокруг которого конструируется национальная идентичность.

Ключевые слова: домбра, культурный концепт, символика домбры, культурный архетип, поэтический образ, устойчивые выражения, казахская устная поэтическая традиция, казахская письменная поэзия, национальная идентичность.

1. Кіріспе

Домбыра қазақ мәдениетінің ең тұрақты әрі көпқабатты рәміздерінің бірі. Оның рухани дәстүрдегі орны қарапайым музыкалық қызметтен әлдеқайда кең. Домбыра ұлттық жады, дүниетаным, көркем ойлау мен эмоционалдық тәжірибенің тоғысындағы ерекше мағыналық кеңістікті қалыптастырады. Ғасырлар бойы бұл аспап орындаушылыққа арналған құрал ғана емес, адам мен рухани әлемді жалғаушы дәнекер, ұжымдық және жеке сезімдерді жеткізудің тәсілі, сондай-ақ тарихи мұраны сақтаудың әрі рухани сабақтастықты жалғастырудың маңызды құралына айналды.

Қазақ мәдениетінде домбыраның орны тек өнер туындысын орындауға арналған құрал деңгейімен шектелмейтіні белгілі. Бұл аспаптың мәні әлдеқайда терең – материалдық әлемді рухани кеңістіктің өлшемдерімен тоғыстыратын ерекше мәдени феномен. Домбыраға қатысты алғашқы ғылыми тұжырымдардың бірі Ахмет Жұбановтың «Ғасырлар пернесі» еңбегінде айқын көрінеді. Зерттеуші домбыраны «қазақ жұртының ең аяулы да қасиетті музыкалық аспабы» дей келе, оның қос ішегіне сыйған «талай ғасырдың бейнесін, ойын, рухани және эмоциялық болмысын» ерекше атап өтеді (Жұбанов, 1975:10).

Жұбановтың түсіндіруінде домбыра жай ғана музыка тудыратын аспап емес, көшпелі дүниенің көне көз куәсі, ел жадын сақтайтын рухани шежіре. Ғалымның пайымынша, домбыра ғасырлар бойы қалыптасқан рухани тәжірибені, халықтың дүниетанымын, сезім өрнегін және көркемдік тілін бойына жинақтап, уақыт пен ұрпақтарды жалғаушы дәнекердің рөлін атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, домбыраның қызметі музыкалық шығарма орындау шеңберінен әлдеқайда кең: ол – мәдени сабақтастықтың таңбалық тасымалдаушысы, тарихты дыбыспен сөйлетудің, өткеннің рухани мәнін жаңғыртып жеткізудің бірегей тәсілі. «Әйтсе де, кең даланы

мекен еткен қазақ жұртының ең аяулы да қасиетті музыкалаық аспабы – домбыраның бірге күмбірлеген, бірде сыңқ-сыңқ шертілген ойлы дыбысы құлаққа жағымды, жүрекке жақын, оның күмістей сыңғырлаған үні талай сырдың бәсін қайырады. Сымдай тартылған қос ішекте сан ғасырдың сан алуан сипат, ақыл-ойы, көңіл күйі жатыр. Домбыра – көшпелі елдің көне көз шежірешісі, көпті көрген қарияның көкірек күйі» деп музыкатанушы ғалым өте дәл сипаттаған (Жұбанов, 1975:45).

Домбыраға қатысты мәдени мағыналардың қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа берілуінің ең маңызды арналарының бірі – қазақ тілі, оның ауызша да, жазба да кеңістігі. Тілдік жүйеде орныққан бейнелі қолданыстар, метафоралар мен тұрақты тіркестер домбыраның дәстүрлі дүниетанымдағы рөлін, оның сезімдік-эмоциялық, этикалық және тарихи тәжірибемен байланысын концептуалдық деңгейде бекітеді. Ауыз әдебиетінің шағын жанрлары болсын, жеке автордың поэзиясы болсын – домбыраның ұжымдық және жеке санадағы қабылдануы, сондай-ақ қазақтың көркемдік ойлау құрылымына енуі көпқабатты түрде көрініс табады. XIX-XXI ғасырлардағы жазба поэзия осы тұрғыда айрықша мәнге ие. Бұл кезеңде домбыра толыққанды көркем образ ретінде қалыптасып, адам сезімінің кең өрісін де, философиялық ойдың терең иірімдерін де бейнелей алатын мүмкіндікке ие болды. Классикалық ақындар да, қазіргі поэзия өкілдері де дәстүрлі символиканы жаңа мәдени жағдаймен, өзгерген эстетикалық бағдармен байланыстыра отырып, домбыра образын жаңаша қырынан дамытады және байытады. Осыған байланысты халықтық және авторлық сөз өнері домбыраның мәдени семантикасының қалыптасуы, уақыт бойына түрлі бағыттарда дамығанын тануға мүмкіндік беретін маңызды дереккөз болып табылады.

Осы алғышарттарды негізге ала отырып, мақалада домбыра қазақтың сөз дәстүріндегі маңызды мәдени образдардың бірі ретінде қарастырылады. Зерттеу домбыраға қатысты мағыналар мен құндылықтардың ауызша халықтық сөйлеуде, тұрақты тіркестерде, мақал-мәтелдерде орнығу жолдарын көрсету, сондай-ақ бұл образдың жазба поэзиядағы көркемдік даму ерекшеліктерін сипаттаумен қатар сөз дәстүрінің қазақ мәдениетіндегі «домбыра» концептісінің көпқырлы құрылымын қалыптастыруға тигізетін ықпалы айқындауды мақсат етеді. Тіл арқылы домбыраның мәдени ғана емес, эстетикалық, эмоциялық және дүниетанымдық қырларын, сондай-ақ оның қазақи бірегейліктің рәмізі ретіндегі рөлін түсінуге мүмкіндік беретін қырларына ерекше назар аударылады.

2. Материалдар мен әдістер

2.1 Зерттеу әдістері

Тілдегі мәдени мағыналарды талдау әдісі халықтық тіркестерді, мақал-мәтелдерді және тұрақты тілдік үлгілерді зерттеуге негізделеді. Мұндай талдау домбыраға қатысты ұжымдық сөздік жадта орныққан мағыналық өзектер мен құндылықтық түсініктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Поэтикалық мәтіндерді бейнелік тұрғыдан түсіндіру бағыты авторлық поэзияда пайда болатын жаңа образдар, ассоциациялар мен символдық мәндердің сипатын айқындауға, сондай-ақ ақындардың дәстүрлі мәдени кодтарды кеңейту немесе түрлендіру тәсілдерін көрсетуге бағытталады.

Салыстырмалы тәсіл домбыра образының халықтық фразеологиядан авторлық поэзияға дейінгі мағыналық эволюциясын сипаттауға мүмкіндік береді. Талдау барысында сөз дәстүрінің екі деңгейі арасындағы сабақтастық айқындалып, халықтық түсініктердің жекелеген элементтерінің жазба поэзияда сақталу жолдары, жаңаша мазмұнмен толықтырылуы немесе жаңа көркемдік қыр алып түрленуі белгіленеді.

Домбыраны мәдени концепт ретінде қарастыратын әдістемелік ұстаным талдау нәтижелерін біртұтас мағыналық модельге біріктіруге жағдай жасайды. Мұндай модель домбыраны тарихи, эмоциялық, көркемдік және рухани құрамдастарды қамтитын көпқабатты символ ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Соның нәтижесінде домбыраға қатысты сөз өрнектері ұлттық дүниетанымды бейнелейтін тұтас концептуалдық құрылымның элементтері ретінде түсіндіріледі.

Зерттеу материалы қазақтың мақал-мәтелдері, қанатты сөздері, тұрақты тіркестері мен этнолингвистикалық сипаттамалары жинақталған беделді, кең қолданылатын академиялық басылымдарға негізделеді. Дереккөздер қатарына «Қазақ мақал-мәтелдері» жинақтарының дәстүрлі және қазіргі нұсқалары: Е.Исмаилов редакциялаған басылым (1957), Хасенов пен Нұрмағанбетованың еңбегі (1992), Адамбаев құрастырған жинақ (1993), ҚР Ұлттық кітапханасының энциклопедиялық басылымы (2011), сондай-ақ Ә.Қайдардың этнолингвистикалық зерттеулері (1998; 2004), Р.Сыздық (2004), А.Байтұрсынұлы (1991), Мәшһүр-Жүсіп Көпеев (2003) және С.Негимов (1997) еңбектері кіреді. Аталған жұмыстар жеке тілдік бірліктердің нақты мәтіндік дереккөзі ретінде емес, қазақтың орныққан және кең таралған сөз дәстүрін танытатын репрезентативті негіз ретінде қарастырылады. Мұндай тәсіл фразеологиялық қорда берік орныққан, мәдени жағынан бекіген үлгілерді талдауға мүмкіндік береді және материалды белгілі бір басылыммен шектемей, олардың қазақ тілдік дүниетанымындағы орнығуын ескеруге жағдай жасайды. Сонымен қатар зерттеуге халықтық және авторлық поэзиядан алынған мәтіндер енгізілді. Бұл мәтіндер академиялық және ғылыми-көпшілік басылымдарда жарияланған үлгілерді, сондай-ақ тексерілген әрі жиі қолданылатын поэтикалық материал жинақталған ашық цифрлық платформаларды қамтиды.

2.2 Материалға сипаттама

Абай Құнанбаев, Жамбыл Жабаев, Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Әбділда Тәжібаев, Қалижан Бекхожин, Ілияс Есенберлин, Ғафу Қайырбеков, Мұқағали Мақатаев, Төлеген Молдағалиев, Иранғайып Сапарбаев және XX–XXI ғасырларда домбыраға арналған поэтикалық шығармалар жазған өзге де авторлардың өлеңдері пайдаланылды. Мәтіндердің бір бөлігі жинақталған шығармалар, әдебиеттану басылымдары сияқты баспа көздерінен, сондай-ақ заңды түрде жарияланған материалдарды қамтитын онлайн-каталогтардан алынды. Соның ішінде поэтикалық мұраны жүйелеп, көркем мәтіндермен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін Bilim-all.kz танымдық платформасы да қолданылды. Мұндай аралас корпус домбыра образының әртүрлі көркем интерпретацияларын қамтып, оның жазба поэзиядағы мағыналық дамуын әр кезең тұрғысынан бақылауға мүмкіндік береді.

Поэтикалық материалды іріктеу репрезентативтік және тарихи сабақтастық қағидаттарына сүйеніп жүргізілді. Талдауға XIX ғасырдың соңы мен қазіргі

кезең аралығын қамтитын әр дәуірдің жазба поэзиясын танытатын шығармалар енгізілді. Мұндай тәсіл домбыра бейнесінің поэтикалық ұрпақтар арасындағы даму динамикасын айқындауға жағдай жасайды. Мәтіндерді таңдауда автордың домбыра образын мақсатты түрде қолдануы (домбыраға арналған өлеңдер), сондай-ақ шығарманың ғылыми және білім беру кеңістігіндегі мәдени-көркем орны ескерілді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – домбыра образының үш деңгейде – фразеологиялық, поэтикалық және мәдени-символдық кеңістікте қатар қарастырылуында жатыр. Яғни домбыра тілдегі тұрақты тіркестер жүйесінде де, авторлық поэзиядағы көркем бейне ретінде де, сондай-ақ ұлттық құндылықтар мен рухани түсініктерді біріктіретін мәдени рәміз ретінде де талданады. Халық арасында орныққан тілдік қолданыстар мен ақындардың домбыраға берген көркемдік пайымдарын алғаш рет салыстыра отырып, зерттеу домбыра мағынасының сақталу, өзгеру және жаңа реңкке ие болу үдерістерін айқындайды. Сонымен бірге домбыра тарихи жадты, эмоциялық кодтарды және олардың поэтикалық өрнектерін біртұтас құрылымға тоғыстырған көпқабатты мәдени концепт ретінде түсіндіріледі, бұл оны қазақтың сөз дәстүріндегі мәндік жүйемен байланыстыра отырып зерделеуге мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақстандық гуманитарлық зерттеулерде тілде тұрақты бейнелер, метафоралар мен ассоциациялар арқылы көрінетін мәдени концепттерді талдауға қызығушылық артып келеді. Мәдени концепт белгілі бір мәдени дәстүрге тән дүниені қабылдау және түсіну тәсілдерін тілде бейнелейтін жинақталған мағыналық құрылым ретінде қарастырылады. Мұндай ұстаным тілдік бірліктерді тек лексикалық элемент емес, мәдени жад пен дүниетанымдық модельдердің тасымалдаушысы ретінде тануға мүмкіндік береді. Бұл бағытты айқындап көрсететін еңбектердің бірі – А.Құсайынова, А.Қасымова, Б.Айтқұлов және Д.Сүлейменова авторлығымен 2025 жылы жарық көрген «Қоңыр as a Concept in Kazakh Linguoculture» («Қазақ линвомәдениетіндегі қоңыр концепті») (Kussainova, Kassymova, Aitkulov, Suleimenova, 2025: 804) мақаласы. Зерттеушілер қазақ тіліндегі қоңыр концептіне жүгіну арқылы оның табиғи, эмоциялық, этикалық және музыкалық ассоциацияларды біріктіретін көпқабатты семантикалық құрылым екенін көрсетеді. Авторлар бұл сөздің тіл тасымалдаушыларының санасында тыныштық, қарапайымдық және ұлттық болмыс реңктерін жинақтайтын тұтас мәдени бейнені жандандыратынын ерекше атап өтеді.

Мақаланың маңызды тұстарының бірі – қоңыр концептінің музыкалық салаға тән байланысының анықталуы. Концептінің тембрлік сипаттары мен эмоциялық реңкі қазақтың дәстүрлі музыкалық аспаптарының үнімен және күй эстетикасымен үйлеседі. Бұл тұжырым біздің зерттеуіміз үшін де мәнді, себебі музыкалық түсініктердің тілде тұрақты тілдік құрылымдар арқылы орнығу тәсілін айқын көрсетеді. Мақала жалпы мазмұн аясында мәдени концепттердің ұлттық бейнелі ойлауды бағыттайтын және ұжымдық жадтың орныққан үлгілерін сақтайтын құрылымдар ретінде қызмет ететінін көрсетеді.

Домбыраға қатысты тілдік бейнелерді – мақал-мәтелдерде, фразеологиялық бірліктерде және поэзияда сақталған тілдік үлгілерді қазіргі мәдени-тілдік талдау бағытында қарастырудың тиімділігінде. Зерттеуге тартылған еңбектің әдістемелік

маңызы айқындалады. Мұндай тәсіл ұлттық мағыналар мен құндылықтардың терең қабаттарын ашуының мүмкіндігінде.

Лингвомәдени талдауды толықтыратын маңызды бағыттардың бірі – қазақ дүниетанымындағы сакралды мәндердің тілдік көрінісіне арналған зерттеулер. Мысалы, М.Алшынбаева, Д.Веселинов және З.Картова авторлығымен жарияланған «Language reflections of the concept of the sacred in the Kazakh worldview» («Қазақ дүниетанымындағы киелілік концептісінің тілдік көріністері») мақаласында сакралды мәдени категориялардың фразеологизмдер, мақал-мәтелдер және дәстүрлі тіркестер арқылы берілетіні айқындалады. Тілдік элементтер қазақ қоғамының терең құндылықтық бағдарларын орнықтыратын тетік ретінде сипатталады. Авторлар киіз үй кеңістігі, жануарлар бейнелері немесе ритуалдық тәжірибелер сияқты сакралды құбылыстардың тілдік репрезентация арқылы мәдени мәнге ие болып, ұжымдық жад пен дүниетанымдық модельдер жүйесіне кіріктірілетінін атап өтеді (Alshynbayeva, 2022: 75-77). Бұл байлам біздің зерттеуімізге де сәйкес келеді, өйткені домбыраға қатысты тілдік бейнелер де осы семантикалық өрісте қызмет етіп, аспаптың тек сипаттамалық қырын ғана емес, рухани жад пен мәдени бірегейлікті бекітетін символдық мәртебесін де көрсетеді.

Теориялық және лингвомәдени зерттеулермен қатар, дәстүрлі музыканың аймақтық және тарихи ортадағы қызметін талдауға арналған еңбектер де маңызды бағдар бола алады. Осы тұрғыдан алғанда, Ш.Таткенова мен М.Әмзе авторлығымен жарық көрген «Traditional Music of Kazakhstan in the Second Half of the 20th Century: Using the Example of Folk Song Art in the Northern Region of Kazakhstan» (AEMR, 2024) («XX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстанның дәстүрлі музыкасы: Қазақстанның солтүстік өңіріндегі халық әншілік өнері негізінде») мақаласы ерекше назар аударады. Еңбекте XX ғасырдың екінші жартысындағы халық ән дәстүрінің сақталуы мен өзгеру үрдістері қарастырылады. Зерттеушілер қазақтың дәстүрлі музыкасы «жанрлар мен орындаушылық тәжірибелердің сабақтастығына негізделген тұрақты көркемдік мағыналар жүйесін қалыптастыратынын» атап өтеді (Tatkenova & Amze, 2024: 66).

Мақала негізінен ән мұрасына арналса да, ондағы тұжырымдар сөз дәстүрінде бейнеленетін домбыра образының зерттелуі үшін елеулі әдістемелік мәнге ие. Біріншіден, зерттеу музыкалық құбылыстарды мәдени-тарихи және коммуникативтік ортадан бөлек қарастыру мүмкін еместігін көрсетеді, өйткені тұрақты бейнелер мен символдық мәндер дәл осы жағдайда қалыптасады. Екіншіден, авторлар жергілікті дәстүр мен аймақтық тәжірибенің ролін айрықша атап өтеді. Домбыраға қатысты көптеген фразеологизмдер мен поэтикалық метафораларда нақты орындаушылық дәстүрлер мен эстетикалық нормалардың ізі сақталғандықтан, зерттеу жұмысымыз үшін де маңызды. Үшіншіден, мақалада тілдік және музыкалық деңгейлердің өзара байланысы негізгі қағида ретінде қарастырылып, «дәстүрлі ән мәдениеті мелодиялық құрылымдарды ғана емес, тілде, метафорада және баяндау үлгілерінде көрініс тапқан менталдық модельдерді де сақтайтын» қағида ретінде де біздің зерттеу міндеттерімен тікелей ұштасады. Осы тұжырым домбыраға қатысты тұрақты тілдік образдарды мәдени жад пен мағыналық көпқабаттылықтың маңызды дереккөздері ретінде қарастырудың орынды екенін дәлелдейді.

Домбырының мәдени маңызын айқындайтын мәселе қазақтың музыкалық-поэтикалық мұрасын кең аяда қарастырған еңбектерде де өз жалғасын табады. Мәселен, А.Омарова және авторлар тобының “Kazakh musical and poetic art in the context of globalization” («Жаһандану үдерісі аясындағы қазақ музыкалық және поэзиялық мұрасы») атты зерттеуінде домбыра дәстүрлі музыкалық мәдениеттің құрылымында рухани жадты сақтайтын негізгі тасымалдаушы әрі көркемдік тәжірибелердің сабақтастығын қамтамасыз ететін элемент ретінде сипатталады (Omarova, Kaztuganova, Akimzhanov, Sultanova, Zhamanbalinov, 2020: 389). Авторлар күй, ақындық дәстүр және ән поэтикасы сияқты музыкалық формалардың «ұлттық бірегейліктің рухани негізін» құрайтынын, сондай-ақ жаһандану жағдайында мәдени тәжірибенің үздіксіздігін сақтауға мүмкіндік беретінін атап өтеді (Omarova, Kaztuganova, Akimzhanov, Sultanova, Zhamanbalinov, 2020: 390). Зерттеушілер ерекше назар аударған жайт дәстүрлі музыкалық-поэтикалық мәдениеттің дүниетанымдық сабақтастықты жеткізетін тетік ретінде қызмет етуі: «the customs and traditions, dreams and aspirations of the Kazakh people have been revealed and passed through music and poetry from generation to generation» («Қазақ халқының салт-дәстүрлері мен мақсат-мүдделері музыка және поэзия арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келді») (Omarova, Kaztuganova, Akimzhanov, Sultanova, Zhamanbalinov, 2020: 392). Осы тұрғыда домбыра тек аспап ретінде ғана емес, жанрлар мен стильдік дәстүрлерді, аймақтық мектептерді байланыстыратын ортақ негіз ретінде бағаланады; ол дыбыстық және сөздік мәдениеттің тұтастығын сақтайтын дәнекер қызметін атқарады.

Аталған байламдар домбыраны жан-жақты қарастырудың өзектілігін күшейтеді: аспапты тек музыкалық құрал ретінде емес, сонымен қатар тілдік әлем бейнесінің, дәстүрлі поэтика жүйесінің, салттық қызметтің және қазақ халқының тарихи жадын сақтайтын мәдени құрылымның құрамдас бөлігі ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңдегі қазақтың музыкалық мәдениетіне арналған ғылыми дискурста домбыраға қатысты көзқарас көбінесе қазақтың аспаптық музыкасын алғаш жүйелі зерттеген А. Жұбанов қалыптастырған ғылыми дәстүрмен сабақтас қарастырылады. Осы бағытта домбыра тарихи, көркемдік және дүниетанымдық өлшемдерді біріктіретін феномен ретінде түсіндіріледі. Мәселен, «Dombra – a phenomenon in the musical art of Kazakhstan» («Қазақстан музыка өнеріндегі домбыра феномені») атты мақаласында зерттеуші А.Көпбай домбыраның тек музыкалық аспап емес, көне түркі кезеңінен бүгінгі заманға дейін үзілмей жеткен мәдени сабақтастықты сақтаған ұлттық жад пен бірегейліктің белгісі екенін атап көрсетеді (Korbaev, 2022:176). Автор тарихи деректерге, бұрынғы зерттеушілердің пікірлеріне және қазіргі мәдени бастамаларға, соның ішінде Ұлттық домбыра күні сияқты шараларға сүйене отырып, домбыраның қазақтың рухани өміріндегі дара орнын айқындайды. Мұндай көзқарас домбыраны мәдени концепт ретінде тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және оның символдық қызметінің ұзақ тарихи дәстүр мен халықтық сананың аясында қалыптасқанын көрсетеді.

Домбыраның символдық мағынасы халықаралық дискурста да айқын көрініс табады, мұнда аспап әлемдік материалдық емес мәдени мұра контексінде қарастырылады. ЮНЕСКО-ның «Домбыра күй өнерін» адамзаттың материалдық

емес, мәдени мұрасының Репрезентативті тізіміне енгізу барысында (2014) әзірленген ресми сипаттамада – домбыра мен күй дәстүрі музыкалық шығармашылық түрі ғана емес, ұрпақтар арасындағы рухани байланыс, ұжымдық жад және әлеуметтік қатынас құралы ретінде бағаланады. ЮНЕСКО мәліметіне сәйкес, қысқа жеке шығарма ретінде қалыптасқан күй «классикалық және суырып салмалық формалар арқылы адамдарды тарихи тамыры мен дәстүрімен байланыстырып, тыңдаушыға рухани әрі эмоциялық деңгейде әсер етеді» деп көрсетілген (ЮНЕСКО, 2014). Сондай-ақ күй өнерінің әңгімелер мен аңыздармен қатар жүруі, қауымдастық ішіндегі өзара әрекеттесуді нығайтып, бірегейлік пен ынтымақтастықты күшейтетін орта ретінде қызмет етуі ерекше атап өтіледі.

Бұл халықаралық сараптамалық сипаттама домбыраның қазақ мәдениетінде тек музыкалық аспаптың шеңберінен шығатын кең ауқымды қызмет атқаратынын растайды. Домбыра жоғары деңгейдегі мәдени рәміз ретінде тарихи жадтың тасымалдаушысы, эмоциялық күйлердің дәнекері және әлеуметтік коммуникацияның маңызды нысаны. Дәл осы қызметтер мақал-мәтелдер, фразеологиялық бірліктер мен поэтикалық бейнелерді қамтитын сөз дәстүрінде де көрініс табады.

3. Талқылау

Домбыраның мәдени семантикасы қазақтың дәстүрлі мәдениетінде тұрмыс, музыка және ата-баба жадымен байланысты көптеген нысандардың қасиетті мәртебеге ие болуымен тығыз байланысты. Сакралды концепттердің қазақ дүниетанымындағы тілдік репрезентациясына арналған еңбегінде зерттеуші М.Алшынбаева қазақ мәдениетінде «қасиетті ұғымдар» деп аталатын ерекше мәдени қабат қалыптасатынын көрсетеді. Шаңырақ пен бесіктен бастап тотемдік жануарлар мен символдық сандарға дейінгі сакралды нысандар тұрақты тіркестер, метафоралар және фразеологизмдер арқылы ұжымдық санадан орын алады (Alshynbayeva, 2022: 75-77). Осы тұрғыда домбыра да – ішкі естелікті сақтау, рухани мәндерді жеткізу және ритуалдық кеңістікке қатысу (күй, жыр, ақындық дәстүр) қызметтеріне ие мәдени белгі – қазақ халқының қасиетті мәдени рәміздер шеңберіне табиғи түрде енеді.

Домбыраны сакралды мәдени концепт ретінде танытатын маңызды деңгейлердің бірі – тіл. Тіл ұжымдық білімді, эмоциялық тәжірибені және халықтың құндылықтық бағдарларын бекітетін кеңістік болып саналады. Қазақтың сөз дәстүрінде домбыра образы мақал-мәтелдерде, қанатты сөздерде және фразеологиялық тіркестерде көрініс тапқан тұрақты ассоциациялар, метафоралар мен символдар жүйесін қалыптастырды. Мұндай тілдік құрылымдар мәдени жадтың ықшамдалған нұсқасы ретінде қызмет етіп, домбыраны тек музыкалық аспап ретінде емес, рухани, әлеуметтік және эстетикалық феномен ретінде қабылдауды бекітеді.

Домбыраның қазақ ұлттық санасындағы ерекше мәртебесін айқындайтын белгілі тұжырымдардың бірі – «Нағыз қазақ – қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра». XX ғасырда кең таралған бұл формула домбыра мен этникалық бірегейліктің символдық деңгейде теңестірілетінін көрсетеді. Демек домбыра мәдениеттің сыртқы белгісі емес, оған тиесілі болудың негізгі нышаны ретінде қарастырылады. Бұл сөз домбыраны мәдени адамның ішкі өлшемі, оның жадын, даусын, әлемді сезіну тәсілін білдіретін рухани категория ретінде танытады.

Осындай тұжырым домбыраға қатысты тілдік өрістің жалпы интонациясын айқындайды: аспап заттық нысан ретінде емес, халықтың рухани болмысының жалғасы ретінде пайымдалады. Қазақтың бірқатар мақал-мәтелдері мен тұрақты тіркестерінде домбыра халықтың ішкі әлемінің, эмоциялық бастауынның және мәдени табиғатының метафорасы ретінде көрінеді. Мысалы, кең таралған «Домбыра – халықтың жаны» деген тілдік бірлік аспаптың қазақтың рухани тәжірибесіне терең орныққанын айғақтайды: домбыра халықтың тірі энергиясының, жан дүниесінің, өмірлік қуатының көрінісі ретінде қабылданады. Осыған ұқсас мән «Домбыраның үні – бабаның үні» тіркесінде де дамиды, мұнда домбыра ата-баба даусы, ұрпақтар тағдырын жеткізетін тарихи жалғастық белгісі ретінде түсіндіріледі. Мұндай тілдік бірліктерде домбыра өткен мен бүгінді, көрінетін және көрінбейтінді байланыстыратын медиатор ретінде, жеке сезімді ру-тайпалық жад құрылымымен ұштастырады.

Қазақ фразеологиясында үйлесім, бірлік және өзара жарасым идеясына негізделген домбыралық тілдік символы ерекше орын алады. Мысалы, «Домбыраның қос ішегіндей» деген тіркес адамдар арасындағы үйлесімді қатынастарды сипаттау үшін қолданылады: мұнда екі адамның жарасымы бір тембрге тоғысқан қос ішектің үндестігіне теңестіріледі. Осындай бейненің негізінде «Қос ішектей қатар тарту» және «Қос ішектей жарасу» сияқты тілдік бірліктер де жатыр. Бұл тіркестер келісім, бірлескен іс-әрекет пен үйлесімділікті бейнелейді. Музыкалық үйлесім моделі мінсіз адами қатынастардың өлшемі ретінде қабылданады, себебі ішектердің біркелкі үндесуі рухани, этикалық және әлеуметтік тепе-теңдіктің метафорасына айналады.

Домбыра образына сүйенетін фразеологизмдердің тағы бір тобы шынайылық, ашықтық және эмоциялық толымдылық сияқты қасиеттермен байланысты. «Домбырадай шерту» формуласы музыкалық әрекетті адам мінез-құлқының саласына көшіреді және жүректен шыққан сырды айту, ішкі сезімді ашық жеткізу қабілетімен ассоциацияланады. Осы қатарда «Домбыра шерткеннің жүрегі кең» деген тіркес те бар: мұнда домбыра тарту қабілеті кеңпейілдік, мейірім мен жомарттықпен байланысады. Осылайша домбыра эмоционалдық адалдықтың, ішкі ашықтықтың және рухани тұтастықтың рәмізіне айналады.

Ел арасында қалыптасқан тұрақты тіркестерді қарастырғанда, домбыра образының бір маңызды қыры айқын байқалады: аспап адамның бір іске кірісуі, көпшілік алдында сөз бастауы немесе ел арасына шығуы сияқты мәндерді үстейді. «Домбырасын қолға алу» деген тіркес те жай ғана аспапты ұстау емес, «жол бастау», «сөз қозғау», «ел көзіне көріну» деген ойды білдіреді. Сондықтан көптеген терме мен әннің басында «домбырамды қолға алайын» деп келуі бекер емес. Мәселен, Ақан сері Қорамсаұлының «Аужар-ай» термесіндегі: «Мен сері домбырамды қолға алайын...», немесе Үкілі Ыбырайдың «Балқұрай» жырындағы: «Домбыра екі ішекті қолға алайын...» деген жолдар – осының айғағы (Ақындар аманаты, 2014). Наурызбек жыраудың толғауын «Домбыраны қолға алып...» – деп, бастауы да домбыраға жүгінудің ерекше сөз кеңістігіне өтудің белгісі. Мұндай мысалдар домбыраға қол созуымыз тек музыкалық әрекет емес, ортада ойып алар сөз айтуға рұқсат беретін рухани ишара екенін көрсетеді.

Осы мәнге жуық тағы бір тіркес «Домбырасын жұртқа тындату». Мұнда домбыра тарту өз өнерін, өз үнін елге ұсыну, көпшілік ортасына шығу дегенді білдіреді. Қазақтың ауызша поэзиясында мұндай қолданыстардың кең таралуы домбыраның музыкалық аспап болудан бөлек, қоғаммен тілдесу құралы қызметін атқарғанын байқатады: ол орындаушыны елдің сөз алаңына шығаратын дәнекер болған.

Символдық қуаты зор тұрақты формулалардың бірі – «Домбыраның ішегі үзілсе – елдің үні өзгереді». Мұнда домбыраның күйі – қоғамның күйімен пара-пар қойылады: үзілген ішек береке-бірліктің бұзылуы, рухани сабақтастықтың әлсіреуі, елдің ішкі үндестігіне түскен сызат. Осындай метафора қазақтың этнолингвистикалық түсінігінде кең тараған: қасиетті саналатын заттар халықтың «үні», «жаны», «жігері» ретінде қабылданады. Ә. Қайдардың пайымдауынша, қазақтың мақал-мәтелдерінде сакралды нысандар, оның ішінде музыкалық аспаптар, тарихи тәжірибе мен ұжымдық жадының куәгерлері болып көрінеді; олардың күйі қоғамның жағдайын да білдіреді (Қайдар, 2004). Сондықтан үзілген ішек бейнесін тұрмыстық оқиға ретінде емес, қоғамның рухани күйінің метафорасы деп түсіну орынды: елдің рухани тұрақтылығы мен мәдени тұтастығы домбыра ішегінің керілуіндей нәзік. Халық даналығы мұны ықшам да өткір формуламен жеткізген, мәселен, аспаптың үні – уақыттың даусы, ал оның тынуы – үйлесімнің бұзылғанын білдіретін белгі.

Тілдік қолданыста домбыраның эстетикалық әрі табиғи қыры да айқын көрінеді. «Домбыра – дала сазы» деген тіркес аспапты даланың поэтикасымен сабақтастырады: домбыраның үні дала желіндей, құс үніндей табиғи естіледі. Осы мәнде қалыптасқан «Домбырадай даланың үні», «Домбыра – көңілдің кілті», «Домбыра шертсе – тарих сөйлер» сияқты поэтикалық формулалар музыкалық, табиғи және тарихи бастауларды біртұтас бейнелі модельге жинақтайды. Мұндай сөз өрнектері арқылы домбыра адамның ішкі әлемінің кілті, табиғатты естудің жолы, тарих «сөйлейтін» құрал ретінде елестейді.

Бейнелі қатарда қазақ дәстүрінде терең орныққан «домбыра – жылқы» тұтастығы да бар. Бұл байланыс фольклорлық үлгілерде де, авторлық поэзияда да көрініс берген. Домбыра мен жылқы – көшпенді өмірдің ажырамас серіктері, қозғалыс пен әуеннің, еркіндік пен кеңдіктің нышандары. Мақал-мәтелдерде, жырлар мен термелерде олар жиі бір-бірін толықтыратын символдар ретінде көрінеді: жылқы кең даланың жолы мен кеңістігін бейнелесе, домбыра сол кеңістіктің поэтикалық әрі рухани өлшемін білдіреді. Мұндай модельде жылқы – тәннің жалғасы, ал домбыра – дауыстың жалғасы; екеуінің бірлігі далалық тіршіліктің тұтас эстетикасын қалыптастырады.

Бейнелі байланыстың жарқын поэтикалық айғағы Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының «Аңшының әні» шығармасындағы жолдар. Шығармада домбыра мен жылқы жол серігі, шабыт бастауы ретінде қатар көрінеді (Ақындар аманаты, 2014):

Желіккен сол көңілмен қайтқанда елге,

Мінген ат қырауыртып батса терге.

Өлеңші домбырашың қасыңда боп,

Кез болсақ қоналқаға, бұраң белге.

Шумақта жылқының жүрісі мен домбыраның үні біртұтас өмірлік және эмоциялық ырғағын түзеді: жылқы жолдың нық қозғалысын қамтамасыз етсе, домбыра сол

жолды поэтикалық және рухани қуатпен байытады. Мұндай парадигма көшпелі мәдениетке тән: жылқы мен домбыра кеңістіктегі және сезімдегі еркіндіктің екі қыры; бірі – денелік, екіншісі – әуездік өлшем.

Қарастырылған тұрақты формулалар домбыра бейнесінің барша алуан түрлілігін түгел қамтымайтыны анық, дегенмен олар «домбыра» концептісінің семантикалық құрылымын жүйелеуге мүмкіндік береді. Осы құрылымда өзара сабақтас бірнеше мағыналық қабаттарды бөліп көрсетуге болады:

- Архетиптік қыры – домбыраның ата-баба жадымен, дыбыстың космологиялық табиғатымен байланысты қабылдануын қамтиды («бабаның үні», «дала сазы», «халықтың жаны»). Бұл қабат домбыраны рухани жалғастықты сақтайтын қасиетті нышан ретінде түсіндіреді;

- Әлеуметтік-этикалық қыры – үйлесім, ашықтық, жарасым идеяларын бейнелейді («қос ішек», «шерту», «жүрегі кең»). Осы қатарда домбыраның көпшілік сөзін бастайтын, қоғамдық кеңістікке жол ашатын медиатор ретіндегі қызметі де көрінеді («домбырасын қолға алу», «домбырасын жұртқа тыңдату»);

- Экзистенциалдық қыры – тағдыр, уақыт, үзілу және жоғалту сезімдерімен байланысты («шегі үзілсе», «тарих сөйлер»). Мұнда аспаптың күйі қоғамның рухани ахуалына теңестіріліп, оның тұрақтылығы мен күйзелісін бейнелейтін метафораға айналады;

- Эстетикалық қыры – домбыраның дала бейнесімен, табиғи әуезбен байланысын көрсетеді («дала сазы», «даланың үні»). Осы қатарда тәндік және көркемдік пластикаға қатысты метафорлар да бар («домбырадай тұлға»). Сол сияқты көшпенді кеңістіктің екі негізгі символы қозғалыс пен әуеннің, тәндік және рухани еркіндіктің, жол мен шабыттың жарасымды жұбы ретінде дәстүрлі «домбыра – жылқы» тұтастығы да осы бейнелі әлемге жатады.

Осылайша, халық тілінде орныққан мағыналық формулаларды талдау домбыраның қазақ тілінде көпқабатты мәдени рәміз ретінде қызмет ететінін көрсетеді – сакралды, әлеуметтік, эмоциялық, тарихи және эстетикалық өлшемдерді біріктіреді. Бұл сөз дәстүрі ұжымдық тәжірибе мен құндылықтарды ғана бекітіп қоймай, домбыра бейнесінің поэзияда, ауызша импровизацияда және қазақ мәдениетінің басқа да түрлерінде одан әрі көркем дамуына негіз қалайды.

XX-XXI ғасырлардағы жазба қазақ поэзиясында домбыра образы ауызша дәстүрдің ұжымдық символикасынан шығып, ақынның жеке көркемдік ойлауында дербес бейнелік орталыққа айналған айрықша орынды иеленеді. Домбыра тақырыбына Абайдан бастап XX-XXI ғасыр лириктеріне дейін қазақ ақындарының барлық буындары дерлік жүгінген. Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Әбділдә Тәжібаев, Қалижан Бекхожин, Ілияс Есенберлин, Ғафу Қайырбеков, Тұманбай Молдағалиев, Сағи Жиенбаев, Мұқағали Мақатаев, Кәкімбек Салықов, Исраил Сапарбаев және басқа да көптеген ақындардың шығармашылығында жүйелі түрде кездеседі. Олардың поэтикалық әлемінде домбыра әртүрлі көркемдік сарындарда эпикалық баяндау мен азаматтық пафостан бастап, сыршыл лирика мен философиялық толғаныстарға дейін өзіне тартып, мазмұндық орталыққа айналады.

Қазақтың классикалық жазба поэзиясын талдау XX-XXI ғасырдың басында домбыра бейнесінің ең тұрақты әрі кең таралған поэтикалық символдардың бірі

болғанын көрсетеді. Егер халықтық сөз дәстүрінде домбыра ең алдымен ата-баба жадын, үйлесім мен эмоциялық өрнектілікті бейнелейтін рәміз ретінде орнықса, авторлық поэзияда ол біртіндеп кең де көпқабатты көркемдік организмге айналады. Абайдан бастап ХХ ғасыр соңындағы ақындарға дейінгі шығармаларда домбыра ешқашан этнографиялық бөлшек ретінде ғана емес, керісінше, әрдайым терең мағыналық өзек болып, оның төңірегінде мазмұны бай көркемдік кеңістік түзіледі.

Домбыра образының көркемдік түрлену жолына жаңа бағыт берген – ұлы Абай. Оның әйгілі «Домбыраға қол соқпа» өлеңінде домбыра алғаш рет айқын дараланған тұлғалық әрі психологиялық өлшемге ие болады. Фольклорда домбыра әдетте ру жадын сақтаушы, ұрпақтар арасындағы дәнекер рөлінде көрінсе, Абайда ол адамның ішкі дүниесіндегі терең, кейде жаралы естеліктерді қозғайтын қуатқа айналады. Лирикалық кейіпкердің «Домбыраға қол соқпа...» деп өтінуі жұбату емес, керісінше, жүректегі ескі жараны қайта тырнап, жанын шымырлататын сәттің көрінісі:

Домбыраға қол соқпа,
Шымырлатып бір-бірлеп.
Жүрегім, соқпа, кел тоқта,
Жас келер көзге жүр-жүрлеп.
Қайғылы көңілім қайдағы
Бұрынғымды жаңғыртар.
Қайратты алып бойдағы,
Басымды қайғы қаңғыртар.

Абай халықтық дәстүрде қалыптасқан «домбыра үні өткенді тірілтеді» деген сенімге сүйенеді. Алайда дәстүрлі дүниетанымда көбіне ата-баба жадын жаңғырту болса, Абайда мүлде басқа сипат алады, яғни адамның қайта үңілгісі келмейтін терең жеке сезімдердің оянуы. Өлеңдегі домбыра ұжымдық тәжірибенің куәгері емес, жеке психологиялық рефлексияның тетігіне айналады. Демек ақын домбыра бейнесін ұжымдық символикадан шығарып, жеке сезімнің кеңістігіне енгізеді. ХХ ғасыр поэзиясында кең қанат жайған жекелік поэтикалық модустың бастауын алдын ала межелеген қадам.

Абай жасаған бағыттық ауысым дәстүрлі модельден жеке поэтикалық модусқа өтуі Ю.М. Лотманның көркем бейне табиғаты туралы тұжырымдарымен үндес. Лотманның пайымдауынша, көркем образ дәстүрлі үлгінің тура қайталануы емес, сол үлгіден «мағыналы ауытқулар жүйесі» арқылы туады (Лотман, 1970: 305). Абай өлеңінде дәл осындай ауытқу ерекше айқын: домбыра ұжымдық рәмізден адамның ішкі әлемін ашатын психологиялық құралға айналады, ал жеке сезім кеңістігі жаңа ақындық көрудің негізіне айналады.

Алайда авторлық поэзияда жекелік интонация күшейе түскенімен, ХХ ғасырдағы қазақ поэзиясының терең құрылымында ұжымдық дәстүрмен байланыс негізгі тетік болып қала береді. Г.Абдрахманның пайымдауынша, «түрлі авторлардың бір тақырып пен бір бейнеге қайта-қайта оралуының, ән атаулары мен сюжеттердің қайталануының сырын... ұлттық мәдениеттің табиғатынан және қазақтың ұжымдық психологиясын алып жүрген даралық ойлау ерекшеліктерінен іздеу керек» (Абдрахман, 202:70). Осы себепті ХХ ғасырдағы қазақ авторлары домбыраға арналған өлеңдерінің басым бөлігін бір ғана ортақ атаумен – «Домбыра» деп атайды.

Мұны ақындардың стильдік бірсарындылығы немесе даралықтың болмауы деп бағалауға болмайды. Керісінше, бұл – авторлық сөздің ортақ мәдени арнаға қосылғанын білдіретін белгі, қазақ поэзиясының дәстүрмен сабақтастықта, терең топырақта тұрғанын айғақтайтын көрсеткіш. Бір атаудың қайталануы мәдени кодқа айналып, дәстүрмен дидакталаудың тәсіліне айналады, ал ақындардың түрлі интонация, бейне және сезімдік регистрлер арқылы жасаған айырмашылықтары – олардың өздеріне тән жеке поэтикалық қолтаңбасы. «Домбырадай» орныққан атауға жүгіну арқылы әр ақын осы символға қатысты өз көзқарасын, өз сезімін, өз толғанысын қалыптастырады да ұжымдық тәжірибені жеке кеңістікке айналдырады.

Егер халықтық сөз дәстүрінде домбыра ең алдымен ата-баба жадын, эмоционалдық үйлесімдікті және ұрпақ сабақтастығын білдірсе, авторлық поэзияда ол барған сайын жеке адамның ішкі әлеміне бойлай түседі. Алайда бұл үдеріс біржақты немесе түзу сызықты болған жоқ. XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарындағы ақындар – С.Сейфуллин, І.Жансүгіров – аспапты эпикалық танымда қабылдап, жеке сезімді халықтық рухани кеңістікпен астастыра түседі. Мәселен, С.Сейфуллин домбыраны адам эмоциясына сүйемелдеп «ілесіп қана жүретін» құрал емес, оны «сөйлеп рухтанып», «жылап күңіреніп», «қызып күйініп» тудыратын тірі күш ретінде береді. Домбыра – халық рухының өз үнін табатын резонаторы. Ерте жазба поэзияның мәнді туындыларының бірі С.Сейфуллиннің 1922 жылғы «Домбыра» өлеңінде аспап пен адамның ішкі күйі арасындағы байланыс ерекше айқын көрінеді. Ақын: «Домбыраға қосылып, Көкірегім де сарнады» – деп, домбыраның үні мен адамның эмоциялық толқынысын органикалық бірлікте суреттейді (Ақындар аманаты, 2014). Мұнда домбыра сезімді «шығарып қоятын» емес, сол сезімнің жалғасына айналған, адамның рухани тереңдігін денелік және әуездік резонансқа айналдыратын күш. Домбырадағы үн «көкірек сарын – үн» болып, халықтың өз үніне айналады.

Ақынның поэтикасында домбыра жай ғана музыкалық аспап емес, ішкі және сыртқы әлемді жаңартатын тазару күшінің тасымалдаушысы. Ақын домбыраға: «Тарт күйінді, домбыра! / Төгіл, төгіл тәтті күй» деп, табиғаттың дауыл, желдей тазартатын күштей тіл қатады. Домбыра үні «тауда тұман тұрмасын», «көкте бұлт ыдыра» деген жолдары кеңістікті жаңғыртатын күш ретінде суреттеледі. Жансүгіров үшін домбыра әлемді жаңартатын қуат, қозғалыстың, өмірлік серпіннің символы; оның үніне ру дауысы, эпикалық жыр рухы, даланың табиғи ырғақтары тоғысады: «Келді жақын сең қағысқан, / Үн шыққандай жолбарыстан». Поэзиядағы «Домбыраға қосылып / Көкірегім де сарнады» деген жолдар аспап пен адам сезімінің табиғи біртұтастығын тікелей айғақтайды (Ақындар аманаты, 2014).

Жамбылдың домбырасы ақынның мәңгілік серігі ғана емес, поэтикалық және тарихи әрекетті алға сүйрейтін дербес күш. «Сұраншы батыр» поэмасының алғашқы жолдары-ақ домбыра үніне ғаламдық өріс береді; оның үні табиғат стихияларымен қатар қойылады:

«Ақ домбыра қолға алып,
Ай мен апта толғанып,
Жылға құйған теңіздей
Жырдың селі тасқындап...»

Жамбыл поэтикасында домбыра тарих та, сөздің қаруы да, тағдырдың дауысы да: «Сөз қозғаған домбыра, / Ой қозғаған домбыра...» (Ақындар аманаты, 2014). Инструмент поэтикалық ойдың жолбасшысына айналып, ұжымдық тарихи жадты жеке авторлық кеңістікке өткізетін медиатор қызметін атқарады.

Жазба әдебиет дамыған сайын домбыра образы эпикалық сипаттан гөрі камера-лық, жеке сезімге жақын модусқа ойысады. XX ғасырдың орта тұсындағы ақындар – Қ.Бекхожин, І.Есенберлин, Ғ.Қайырбеков – аспаптың тарихи-рухани тереңдігін сақтай отырып, оны жеке адамның өмір тәжірибесі тұрғысынан пайымдайды. Мысалы, Қ.Бекхожиннің «Домбыра» атты өлеңінде аспап отбасылық жадтың бөлінбес бір бөлігі ретінде көрінеді: «Туған күні дауысыңды естігенмін», «атам, анам өсіпті сеніменен». Домбыра мәтінде адамды өмір бойы қорғап-қолдап жүретін, оның ішкі әлемін қалыптастыратын «тұмар» іспетті. Ақынның «Мені де маужыраған – сол бір күйің / Үніндей сонау сырлы дүниенің» деген жолдары домбыраның ішкі әлемге әсерін айқын көрсетеді. Ал «Өлсем егер, мен сені шертіп өлем» деген финалдық мойындау домбыраны ақын өмірінің мәндік және рухани орталығына айналдырады (Ақындар аманаты, 2014).

І.Есенберлиннің «Домбыра» деп аталатын өлеңінде аспап эпикалық кеңдік пен нәзік лирикалық әуезді астарлай тоғыстырған күрделі бейне күйінде көрінеді. Ақын домбыраның үнін ішкі әлемді кеңейтетін, көңілдің қалтарысындағы сан түрлі сезімнің ізін сақтап тұратын рухани кеңістікке айналдырады («кеңітеді көңілдің көк жиегін») (Ақындар аманаты, 2014).

Ғ.Қайырбековтың «Домбыра» атты өлеңінде бұл бейне басқа қырынан ашылады: ақын домбыраны қаламға балайды, яғни жадты бекітіп, рухани мұраны тасымалдайтын белгі ретінде түсіндіреді. Домбыраның қос ішегі ақын үшін ұлы шеберлер қолтаңбасы қалған жолдар іспетті («ұлы адам / шегіне жазып кеткендей»). Осылайша домбыра - әр дәуірдің ақыны мен күйшісі өз өрнегін қалдырған шығармашылық мұраның жиынтық таңбасына айналады:

«Сондай-ақ сен де бір қалам,
Сияң жоқ бірақ кепкендей,
Атасы күйдің, ұлы адам
Шегіне жазып кеткендей» (Ақындар аманаты, 2014).

Бұл жолдар домбыраның метафизикалық болмысын айқын көрсетеді: домбыра жай күй тартатын аспап емес, материалданған мәдени мәтін, ал оның үні – мәтіннің ізі, таңбасы. Ақын домбыраның екітарапты табиғатын ерекше айқындайды: ол әрі музыка құралы, әрі жазудың баламасы. Осы арқылы домбыра қазақ мәдениетінің екі арнасын: ауызша және жазба дәстүрді жалғайтын медиатор ретінде танылады:

«Жауынды бұлттың қанаты
Секілді қаламұш маған» (Ақындар аманаты, 2014).

Осы мағынада домбыра шығармашылық зертхана іспетті: дыбыс сөзге айналып, сөз мәдени кодқа, ал мәдени код ұрпақтар жадын біріктіретін рухани арқауға айналады. Домбыра – музыка мен сөздің ажырамас табиғатын жинақтайтын көркем нысан.

Мұқағали Мақатаев поэзиясында домбыра бейнесі ерекше тереңдікке ие. «Дариға, домбырамды берші маған» өлеңінде ақын жүрегімен бірге соққан серік,

шабыт пен қуаттың бастауы. Мұқағали халықтық бейнелеу формулаларын шебер қолданып, жеке сезімнің тамыры ұжымдық жадымен сабақтасатынын көрсетеді. Шығармадағы «бабалар аманаты» мотиві қайталанып отыратын «Бабамнан қалған мұрам» формуласы арқылы күшейеді де, лирикалық кейіпкердің тектік жадымен және қасиетті мұрамен байланысын айқын әрі тебіреністі реңкпен жеткізеді.

Мақатаевтың қарастырылып отырған өлеңінде қазақтың ауызша поэзиясына тән дәстүрлі зооморфты метафоралар кеңінен қолданылады. Ақынның домбыраға қарата айтқан «Қоңыр қазым, аққуымсың!» тіркесі – жай ғана поэтикалық әшекей емес, фольклорлық кодқа негізделген ишара. Қазақ мифопоэтикасы мен жыр дәстүрінде қоңыр қаз бен аққу асқақтықтың, тазалықтың, биік әуездің рәміздері. Бұл бейнелер «қоңыр үн» ұғымымен тығыз байланысты: жұмсақ, барқыт, кең даланың табиғи тынысын жеткізетін әуез ежелден домбыраның немесе кемел әншінің дауысына тән сипат ретінде қолданылып келген. Мұның айқын мысалы Біржан салдың «Адасқак» әніндегі: «Созады Біржан даусын қоңыр қаздай» деген жолдар. М.Мақатаев домбыра образын қазақ даласында қалыптасқан көне табиғи-мифологиялық жүйемен сабақтастырады.

Өлеңнің назар аударарлық тұстарының бірі – лирикалық кейіпкердің жеке күйзелісі мен ішкі сырын айтуы дәстүрлі «сырласу» сюжетіне құрылғаны. «Сенімен сырласымдай тілдесемін» деген жол домбыраны адамның ішкі әлемі мен тектік жадының арасын жалғайтын рухани дәнекер ретінде танытатын көне дәстүрдің жалғасы екенін көрсетеді. Ауызша поэзияда домбыра әрдайым адамның жанымен тілдесетін, ішкі сырды сыртқа шығаратын ерекше кеңістік қызметін атқарған.

Лирикалық кейіпкер домбыра арқылы тек ойын жеткізіп қана қоймайды, өзін ұлы дәстүрдің жалғастырушысы ретінде таниды («Бабамнан қалған мұрам, сен болмасаң, Өнердің не екенін де білмес едім»). Ақын өлеңге сакральды энергия мотивін де енгізеді (қызыр-баба), өнердің негізінде тек жеке қабілет емес, алдымен ата-бабаның батасы, рухани желеуі тұрғанын білдіреді: «Өсірген өнерімді қызыр-бабам» (Ақындар аманаты, 2014). Осылайша поэзия архаикалық үлгіге қайта оралады: музыкалық дарын – әке мен ұл арасындағы тектік күштің жалғасуы, ұрпақ бойына дарыған қасиет ретінде танылады.

Ой арнасында М.Мақатаев домбыра бейнесін ауызша мұраның шартты символикасынан асырып, оған эмоциялық айна болу қызметін шебер жүктейді.

«Арманым, мұным, сырым, шаттығымсың» деген жол домбыраны ұжымдық рәмізден жеке психологиялық кеңістікке өткізіп, адамның бүкіл сезім өрісін – арманын, мұнын, сырын, қуанышын бойына сыйдырған жан серік ретінде танытады. Бұл – ХХ ғасыр жазба поэзиясына тән маңызды бетбұрыс: домбыра эпикалық миссиясын сақтай отырып, заманауи ақынның ішкі диалогына да айналады. Ол шабыттың қайнары болып, көңілдің тұманын сейілтеді («Шапағың бар шаттығын құяр маған»), шығармашылық жарық сыйлайды, адам мен қасиетті кеңістік арасындағы рухани дәнекер қызметін жалғастырады. Екі деңгейдің – ұжымдық тәжірибе мен жеке сезімнің – табиғи тоғысуы бұл өлеңді домбыраның көркемдік моделін дамытудағы ерекше биікке шығарады. Ақын фольклорлық поэтикамен сабақтастықты үзбей, аспапты камералық, сырлы, терең субъективті әуенге жақындатады.

Т.Молдағалиевтің «Домбыра» өлеңінде аспаптың бейнесі тағы да терең мәдени-тарихи арнаға орналасады. Өлеңнің алғашқы жолы – «Домбыра ғана біліпті / Қазақтың барлық қайғысын» – бірден ерекше үн береді: домбыра мұнда халық қасіретінің куәсі ғана емес, сонымен бірге сол қайғының ең шынайы сақтаушысы ретінде көрінеді. Осы арқылы домбыра адам жадында толық сыймайтын рухани салмақты да аман жеткізетін ритуалдық дәнекер мәртебесіне көтеріледі. Екінші шумақ бұл идеяны тереңдете түседі. «Қайтпаған шерін батырдың / Домбыра ғана қайтарды» (Ақындар аманаты, 2014) дегенде, домбыра лирикалық кеңістіктен шығып, қазақтың қаһармандық дәстүріне бастайтын арнаға өткендігін білдіреді.

Ақын жеке трагедия мен ұжымдық тарих арасындағы сабақтастықты алға тартып, домбыраны үнін өшірген батырлар мен ақындардың жоғалған сөзін қайта жаңғырта алатын рухани дауыс ретінде танытады. Аспаптың бейнесі уақыттар арасына көпір салып, тарихи жадыны тірілтетін өзгеше мәдени жад формасы. Үшінші шумақта осы желі ұрпақтың ата-баба алдындағы жауапкершілігі мәселесіне ойысады: «Атадан қалған сол мұра, Ұрпаққа бізді жалғай ма?». Ақын домбыраның мәдени мұрагер ретіндегі миссиясын алға тартып, оның жаңа буын мен ата-бабалар арасындағы байланысты сақтай ала ма деген риторикалық сұрақ қояды. Бұл әрі үміт, әрі болашаққа бағытталған алаң. Өлеңнің финалдық жолы ерекше салмаққа ие: «Әркімнің жаны домбыра, Тек тарта білер қол қайда?!». Шумақтарда маңызды мәдени-философиялық түйін жасалады: әр адамның «жан домбырасы» бар, бірақ сол домбырадан дұрыс үн шығара алатын қол рухани кемелдік пен жауапкершіліктің белгісі. Т.Молдағалиев қолданған метафора жеке жауапкершілік, рухани жетілу және тарихи жадты бойына сіңіре білу қабілетін бір арнаға тоғыстырады. Ақынның жеке күмәні ғана емес, тұтас халықтың жүрегіндегі сауал: біз ата-баба жүріп өткен ауыр да қасиетті жолға лайық бола аламыз ба? Терең этикалық мән өлеңді қарапайым лирикалық толғаныстан көтеріп, домбыра бейнесін халық тарихы алдындағы адамдық жауапкершіліктің өлшемін айналдырады.

І.Сапарбаев поэзиясындағы домбыра бейнесі әрі ерекше интимдік тереңдікке, әрі драмалық қуатқа ие. Ақын үшін домбыра – жай ғана сырлас дос емес, оның екінші болмысы, бүтін тұлғасының сыңары секілді («Егіздің біз екенбіз сыңарындай»). Ақын өз өмірін домбырасыз елестете алмайды: «Тағдырым тар кешуде не көрмеді?..

Тәңірім айырмағай сенен мені» (Ақындар аманаты, 2014). Домбырадан айырылуы – өзін жоғалту, рухани тірегінен, үнінен, шығармашылық тынысынан айырылу деген сөз.

Бұл өлең кеңістігінде домбыра жұбатушы да («Жылтасың, жұбатасың...»), ақынның күйін сезетін, оның жан әлеміне ықпал ете алатын серіктес те. Ақын «Көңілді жардан, құздан құлатасың. Жанымды жас баладай еркелетіп, Әлдилеп, аялауды ұнатасың», – деп, домбыраны көңіл-құздан құлататын, кейде балаша еркелетіп әлдилейтін тірі жанға тән қасиеттермен суреттейді.

4. Зерттеу нәтижесі

Домбыраға ерік-жігер, эмоциялық жалын, әрекет ету қабілетін дарытуы ақындық-музыкалық синкретизмнің архаикалық түбіріне барып тіреледі. Бұл домбыраны ақын тағдырын бөлісетін мәңгілік «жан жолдасқа» айналдыратын көне дәстүрдің жалғасы.

Поэтикалық тұтастыққа тарихи тереңдік дарытатын бір тұсы домбыраның өз басынан өткен ауыр кезеңдер жайлы емеурін: «Көмейге көк қорғасын құйған күндер». Бұл жолдар қазақтың ежелгі «Ақсақ құлан» күй-аңызын еске түсіріп, домбыраның басына түскен қасіретті де, оның иесімен ортақласа тартқан мұңын да меңзейді. Ақын домбыра мен адамның параллель күйзелістерін қатар қойып, олардың рухани жақындығын, тағдыр бірлігін ерекше айқындайды.

Осылайша, дәстүрлі мәдениетте домбыра адам мен әлемнің арасындағы серік, сақтаушы және рухани дәнекер қызметін атқарса, І.Сапарбаевтың «Домбыра» өлеңінде бұл қызмет шегіне жеткен дәрежеде көрінеді: домбыра ақынның баламалы «меніне» айналады, ақынмен бірге сезініп, бірге мұңайып, бірге қуанады. Жеке лирикада домбыра барған сайын поэтикалық әлемнің эмоциялық өзегіне жақындай түседі; ол ішкі күйдің медиаторы, тұлғалық «Менді» танытатын нәзік құралға айналады. Бұл астар эпикалық кодтың сақталып тұрған тұсында айрықша айқындалады: домбыра интимдік кеңістікке енгенімен, тектік жадымен байланысын үзбейді, адамға рухани, мәдени тірек болуын жалғастырады. Тарихи тереңдік пен жеке интонацияның тоғысуы домбыра бейнесіне қазіргі поэзияда көпқабатты сипат береді: аспап бір мезгілде дәстүрдің белгісі де, жеке сезімнің дауысы да, эмоциялық толғаныстың кеңістігі де, мәдени бірегейліктің символдық орталығы да болып көрінеді.

XX ғасырдың екінші жартысында домбыра біржола жеке лириканың өрісіне енеді: дәстүрмен байланысын сақтай отырып, ақынның ішкі күйіне, сыршыл әлеміне терең сінеді.

Сондықтан XX ғасыр жазба поэзиясында домбыра күрделі семантикалық жолдан өтеді: ұжымдық үннің белгісінен ішкі сырдың ақтарылу құралына, эпикалық баяндаудың тасуынан ең нәзік сезімдерді жеткізетін рухани тілге айналады. Соның өзінде бұл өзгерістер көне архетиптік өзектен ажырамайды: домбыра тарихи сабақтастықтың, рухани тұтастықтың таңбасы болып қала береді, бірақ оның үні барған сайын жеке сезімнің, авторлық көзқарастың қырларымен толықтырылады. Тектік қуат пен жеке дауыс қанаттың тоғысуы домбыра бейнесін қазақ поэзиясының ең тұрақты да ең әсерлі көркем символдарының бірі етеді.

5. Қорытынды

Жүргізілген талдау домбыра бейнесінің қазақтың сөздік дәстүрінде көпқабатты мағыналық жүйе қалыптастыратынын көрсетті. Бұл жүйе ұлттық мәдениеттің сакральды, тарихи, эмоциялық және эстетикалық қырларын қамтиды. Халықтық фразеологияда домбыра жад сақтаушысы, ұрпақтар арасын жалғайтын дәнекер және ішкі үйлесімнің моделі ретінде орныққан символдық мәртебеге ие. Мұндай формулаларда домбыра халықтың рухани әлемінің құрылымдық элементтерінің бірі болып көрінеді: сол арқылы қазақ халқы үшін маңызды құндылықтар – сабақтастық, шынайылық, бірлік, ашықтық және рухани тұрақтылық көрініс табады.

XX-XXI ғасырлардағы жазба поэзияда домбыраның дәстүрлі символдық болмысы сақталғанымен, оның бейнесі жаңа мағыналық реңктермен толықтырылады. Домбыра біртіндеп жеке тұлғаның жан толқынын, эмоциялық күйін, шығармашылық үнін танытатын кеңістікке ауысады: эпикалық «ру даусынан» – жеке адамның сырын ашатын поэтикалық құралға айналады. Дәл осы тұста бейненің мәндік

трансформациясы айқын көрінеді: домбыра тек ұжымдық рәміз болудан шығып, ақынның ішкі сырласына, «екінші дауысына», сырлы жады мен рухани шындығын жеткізетін нысанға айналады. Соған қарамастан, бұл даралық халықтық дәстүрмен байланысын үзбейді; керісінше, оның көпқабатты поэтикалық көріністерін тереңдететін негіз болады.

Халықтық және авторлық сөз үлгілерін салыстырған кезде домбыра концепті динамикалық мәдени құрылым ретінде танылатыны анықталды. Ол поэтикалық стратегиялардың өзгерісіне бейімделіп, жаңа мағыналарды өз бойына сіңіре отырып, тарихи тереңдігін жоғалтпайды. Қазіргі қазақ мәдениетінде домбыра – дәстүр мен жеке сезімнің, тектік жад пен дербес рефлексияның, ұжымдық энергия мен авторлық интонацияның тоғысқан символы.

«Домбыра» концептісінің сөз өнеріндегі жүзеге асуы мәдени символдың статикалық емес екенін дәлелдейді: оның мағыналық өрісі дәстүр арқылы жанданып, тарихи тәжірибені сақтайды, ал поэтикалық сөз сол тәжірибені жеке қабылдау кеңістігіне ауыстырады. Халықтық және авторлық деңгейлердің өзара ықпалы домбыра бейнесін тірі мәдени организм ретінде тануға мүмкіндік береді. Ол бүгінгі көркемдік тәжірибеде де дамуын жалғастырып, ұлттық бірегейліктің маңызды таңбасы ретінде қызмет ете береді.

Әдебиеттер:

1. Абдрахман Гулнар. Современное самодеятельное песнетворчество в казахской музыкальной культуре. – Алматы: Фонд «Сорос–Казахстан», 2002. – 176 с
2. Адамбаев, Б. Қазақтың мақал-мәтелдері. Алматы: Жазушы, 1993.
3. Ақан сері Қорамсаұлы, Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы, Балуан Шолақ Баймырзаұлы. Шығармалары. – Алматы: «Нұрлы Press.kz», 2014. – 288 б. – (Ақындар аманаты).
4. Alshynbayeva, M. A., Vesselinov, D., & Kartova, Z. K. (2022). Language reflections of the concept of the sacred in the Kazakh worldview. *Bulletin of Karaganda University. Series Philology*, 2(106), 75–78.
5. Байтұрсынұлы, А. Әдебиет танытқыш. Алматы: Ана тілі, 1991 (репринт 1926).
6. Жұбанов, А. Ғасырлар пернесі. – Алматы: «Жазушы», 1975. – 402 б.
7. Исмаилов, Е. (ред.) Қазақ мақал-мәтелдері. Алматы: Қазмемкөркемәдебиет баспасы, 1957.
8. Копбай, А. Қазақ шындығындағы домбыра құбылысы // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение. - 2022. – Т.1, № 138. – С. 176–184. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2022-138-1-176-184>
9. Kussainova, A., Kassymova, A., Aitkulov, B., & Suleimenova, D. (2025). Qoңыр as a Concept in Kazakh Linguoculture. *Forum for Linguistic Studies*, 7(6), 804–820. <https://doi.org/10.54254/2753-7064/7/2025/854>
10. Қазақтың мақал-мәтелдері. Энциклопедиялық басылым Алматы: ҚР Ұлттық кітапханасы, 2011.
11. Қайдар, Ә. Халық даналығы: этнолингвистикалық сөздік. – Алматы: Санат, 2004.
12. Қайдар, Ә. Мың сөз: этнолингвистикалық зерттеулер. – Алматы: Дайк-Пресс, 1998.
13. Лотман, Ю. М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
14. Мәшһүр-Жүсіп Көпеев. Баянауыл өңірінен жиналған мәтелдер мен жұмбақтар. Павлодар: ЭКО, 2003.
15. Негимов, С. Шешендік өнер. – Алматы: Ана тілі, 1997.
16. Наурызбек жырау. Толғау да толғау сөздер бар. – Ақтөбе, 2022.
17. Omarova, A., Kaztuganova, A., Akimzhanov, B., Sultanova, A., Zhamanbalinov, Y. (2020). Kazakh musical and poetic art in the context of globalization. *Opción*, 36 (Special Issue No. 26), 387–406.
18. Tatkenova, Sholpan & Amze, Mussilim. (2024). Traditional Music of Kazakhstan in the Second Half of the 20th Century: Using the Example of Folk Song Art in the Northern Region of Kazakhstan. *AEMR*, 13, 65–78. <https://doi.org/10.30819/aemr.13-6>

19. Хасенов, Ә., Нұрмағанбетова, О. (құраст. Қазақ мақал-мәтелдері. 2 том. Алматы: Ана тілі, 1992.
20. ЮНЕСКО. Искусство домбры күй. Репрезентативный список нематериального культурного наследия человечества. 2014 (9.COM). URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/kui-art-of-dombrya-00995>

References:

1. Abdrahman, G. (2002) *Sovremennoe samodeiatelnoe pesnetvorchestvo v kazakhskoi muzykalnoi kulture* [Contemporary Non-Professional Songwriting in Kazakh Musical Culture]. Almaty: Fond Soros-Kazakhstan. (rus)
2. Adambaev, B. (1993) *Kazakhtyn makal-matelderi* [Kazakh Proverbs]. Almaty: Jazuushy. (kazakh)
3. Aqan seri Koramsauly, Ukili Ybyrai Sandybaiuly, Baluan Sholaq Baimyrzauly (2014) *Shygharmalary* [Works]. Almaty: Nurly Press.kz. – (Akyndar amanaty). (kazakh)
4. Alshynbayeva, M A, Vesselinov, D, Kartova, Z K (2022) Language reflections of the concept of the sacred in the Kazakh worldview. *Bulletin of Karaganda University. Series Philology*, 2(106), 75–78. (eng.).
5. Baitursynuly, A (1991) *Adebiat tanytkysh* [Literature Guide]. Almaty: Ana tili. (Reprint 1926). (kazakh)
6. Zhubanov, A (1975) *Gasyrlar pernesi* [Strings of Centuries]. Almaty: Jazushy. (In Kazakh)
7. Ismailov, E (Ed.) (1957) *Kazak makal-matelderi* [Kazakh Proverbs]. Almaty: Kazmemkorkemaedibiet baspasy. (kazakh)
8. Kopbay, A (2022) *Kazak shyndygynda dombrya qubylysy* [Dombrya Phenomenon in Kazakh Reality]. *Vestnik Evraziiskogo Natsionalnogo Universiteta im L N Gumileva. Seriya: Istoricheskie nauki. Filosofiya. Religiovedenie*, 1(138), 176–184. <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2022-138-1-176-184> (rus)
9. Kussainova, A, Kassymova, A, Aitkulov, B, Suleimenova, D (2025) *Qongyr as a Concept in Kazakh Linguoculture*. *Forum for Linguistic Studies*, 7(6), 804–820. <https://doi.org/10.54254/2753-7064/7/2025/854> (eng.).
10. *Kazakhtyn makal-matelderi* [Kazakh Proverbs: Encyclopedic Edition] (2011) Almaty: Kazakhstan Respublikasy Ultyq Kitaphana. (kazakh)
11. Qaidar, A (2004) *Khalyk danalygy: etnolingvistikalik sozdik* [Folk Wisdom: Ethnolinguistic Dictionary]. Almaty: Sanat. (kazakh)
12. Qaidar, A (1998) *Myn soz: etnolingvistikalik zertteuler* [A Thousand Words: Ethnolinguistic Research]. Almaty: Daik-Press. (kazakh)
13. Lotman, Y M (1970) *Struktura khudozhestvennogo teksta* [The Structure of the Artistic Text]. Moscow: Iskusstvo. (rus)
14. Mashhur-Zhusip Kopeev (2003) *Bayanaul ongirinen jinalgan matelder men jumbaktar* [Proverbs and Riddles Collected from the Bayanaul Region]. Pavlodar: EKO. (kazakh)
15. Negimov, S (1997) *Sheshendik oner* [Oratory Art]. Almaty: Ana tili. (kazakh)
16. Nauryzbek Zhyrau (2022) *Tolgau da tolgau sozder bar* [There Are Many tolgau] Aktobe. (kazakh)
17. Omarova, A, Kaztuganova, A, Akimzhanov, B, Sultanova, A, Zhamanbalinov, Y. (2020) *Kazakh musical and poetic art in the context of globalization*. *Opcion*, 36 (Special Issue No 26), 387-406. (eng.).
18. Tatkenova, Sh, Amze, M (2024) *Traditional Music of Kazakhstan in the Second Half of the 20th Century: Using the Example of Folk Song Art in the Northern Region of Kazakhstan*. *AEMR*, 13, 65–78. [https://doi.org/10.30819/aemr. \(13-6\)](https://doi.org/10.30819/aemr. (13-6)). (eng.).
19. Hasenov, A, Nurmuganbetova, O (Eds.) (1992) *Kazak makal-matelderi. 2 tom* [Kazakh Proverbs. Volume 2]. Almaty: Ana tili. (kazakh)
20. UNESCO (2014) *Iskusstvo dombry kyui* [Art of Dombrya Kyui]. *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*. URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/kui-art-of-dombrya-00995> (rus)